

О друштвеној репродукцији и одбрани

Пуковник др *Радован Илић*

У чланку су разматрана питања друштвене репродукције и одбране и њихова међузависност. При томе је, кроз модел шеме друштвене репродукције, проблематизовано питање места производње и потрошње за потребе одбране у њој. Тај проблем усложњава чињеница да производња за војне сврхе не може да се сврста ни у производњу средстава за производњу, ни у производњу средстава за потрошњу.

Аутор у чланку указује на неке релације између производње и потрошње за потребе одбране и комплекса друштвене репродукције. На основу уобичајене шеме друштвене репродукције, са класификацијом првог и другог одељка: 1) производња средстава за производњу и 2) производња средстава за потрошњу, аргументовано доказује да се производња и потрошња за потребе одбране не могу изједначити с производњом производа који служе за луксузну потрошњу.

Анализирајући поједине ставове према којима производња и потрошња за потребе одбране треба да буду подељак другог одељка друштвене репродукције, аутор аргументовано указује на њихову неодрживост. До одговора на питање где је место производње и потрошње у проширеној друштвеној репродукцији аутор долази након свеобухватне анализе тог проблема.

Доказујући да се војна производња и потрошња не могу сврстати у сферу материјалне производње, због специфичности производних субјеката и одређене потрошње, у чланку се закључује да производња и потрошња за потребе одбране чине посебан одељак и да се никако не могу сврстати ни у први, ни у други одељак друштвене репродукције. С обзиром на то да производња за потребе одбране има посебан карактер и да не учествује у процесу производње ни у облику средстава за производњу, ни у облику средстава за личну потрошњу, аутор ту производњу приказује као трећи одељак друштвене репродукције.

Свако друштво, без обзира на уређење, облик организовања и друштвено-економске односе који у њему преовладавају, мора, да би могло да опстаје, непрекидно да производи. Јер, та се производња, поред тога што обнавља постојећу материјалну основу друштва, и репродукује на вишем нивоу.

Процес сталног обнављања друштвене производње, који обухвата и производне односе који владају у том друштву, познат је као појам друштвена репродукција, која је услов опстанка и развоја њеног друштва. У основи, друштвена репродукција као процес обухвата више елемената, који се, углавном, састоје од обнављања:

а) услова производње, односно средстава за производњу и радне снаге;

б) производних процеса;

с) производа као резултата процеса производње;

д) производних односа као друштвене димензије репродукције итд.

Репродукција се може разматрати на два нивоа: с макроекономског аспекта и с микроекономског аспекта. С макроекономског аспекта третира се на нивоу једне друштвене заједнице и обухвата производњу одређеног друштва у целини, а с микроекономског аспекта се третира производња одређене производне јединице која производи одређена материјална добра. У првом случају репродукција се посматра са становишта обављања производње у одређеном друштву у целини, па се зато и говори о друштвеној репродукцији.

Са становишта квантитативних промена друштвена репродукција може бити: умањена (опадајућа), проста и проширена.¹ Под умањеном, или опадајућом друштвеном репродукцијом подразумева се репродуковање друштвене производње у смањеном обиму, што значи ненормално друштвено стање². У случају да се друштвена производња репродукује у истом обиму ради се о простој репродукцији. У том случају нема квантитативних промена материјалних или субјективних чинилаца производње. Процес производње се обавља у истом обиму из године у годину. И, најзад, проширена репродукција је процес у којем се друштвена производња обнавља (репродукује) на све вишем нивоу или у све већој размери.

У оквиру друштвене репродукције намеће се потреба за прављењем разлике између материјалне и друштвене стране. Под материјалном страном друштвене репродукције подразумева се обнављање материјалних чинилаца производње и њихово повезивање са субјектима, при чему се репродукују материјално-производни услови у друштву, док се друштвена фаза репродукције манифестује преко обнављања друштвеног облика производње и репродукује производне односе у друштву. Дакле, репродукција има велики значај за свеукупност односа у друштвеном животу, па су се проблемима процеса друштвене репродукције бавили многи теоретичари економске мисли. Одређене назнаке тог проблема налазе се још код Аристотела, а значајније се тим питањима бавио и физиократа Франсоа Кере, који је израдио познате таблице друштвене репродукције. Маркс је посветио посебну пажњу у својим истра-

¹ Та подела се изводи на основу квантитативних промена које настају у друштвеној репродукцији.

² Умањена друштвена репродукција се обично јавља у случају деловања одређених природних и друштвених чинилаца (велике суше, поплаве, земљотреси, епидемије, кризе и рат).

живањима баш друштвеној репродукцији, при чему је утврдио неколико законитости које се у њој манифестују, а које су посебно значајне за анализу свих манифестација које се јављају у друштвеној репродукцији (производња, расподела, размена и потрошња). Тако је Маркс пошао од претпоставке да:³

а) у производњи влада сразмерна расподела друштвеног рада;

б) на одређеном ступњу развијености производних снага подела рада се манифестује првенствено као подела између производње средстава за производњу;

с) у развијеној друштвеној производњи мора постојати одређена пропорција између обима производње средстава за производњу и обима производње средстава за потрошњу.

Друштвена репродукција која се одвија у робноновчаним условима добија, као резултат, производ који има две структуре: а) материјалну, која показује од којих се употребних вредности састоји друштвени производ и какво је његово учешће, и б) вредносну, која показује који су делови друштвеног производа, као противвредност, намењени за одређену потрошњу. Односно, материјална структура друштвеног производа формира структуру понуде употребне вредности, а вредносна структура друштвеног производа опредељује структуру потрошње у друштву.

Изједначавање материјалне и вредносне структуре један је од основних услова за нормално одвијање производње и репродукције. Та законитост је посебно значајна за истраживање важности и утицаја припрема одбране земље на ту равнотежу, пошто су трошкови одбране један од значајних друштвених чинилаца који утичу на опредељење обима и структуре друштвене тражње, па је усклађивање тог вида потрошње с реалним могућностима друштва, упоредо с осталим потребама, посебан проблем за истраживање.

Давно је успостављена шема капиталистичке просте репродукције,⁴ при чему је константни капитал обележен симболом *C*, варијабилни капитал – симболом *V*, а вишак вредности – симболом *M*. Ако се претпостави да се вредност оплођује по стопи од 100 одсто, добија се следећа шема репродукције:

I одељак (производња средстава за производњу)

Капитал: $8.000\ C + 2.000\ V = 10.000$

Вредност робе: $8.000\ C + 2.000\ V + 2.000\ M = 12.000$;

II одељак (производња средстава за потрошњу)

Капитал: $4.000\ C + 1.000\ V = 5.000$

Вредност робе: $4.000\ C + 1.000\ V + 1.000\ M = 6.000$

На основу наведеног, вредност робне производње може се приказати на следећи начин:

³ Карл Маркс, *Капитал*, „Просвета“, Београд, 1977, стр. 407.

⁴ Уобичајена је подела друштвене репродукције на I одељак (средства за производњу) и II одељак (средства за потрошњу).

I одељак (средства за производњу)
 $8.000\text{ C} + 2.000\text{ V} + 2.000\text{ M} = 12.000$

II одељак (средства за потрошњу)
 $4.000\text{ C} + 1.000\text{ V} + 1.000\text{ M} = 6.000$

$$4.000\text{ C} + 3.000\text{ V} + 3.000\text{ M}$$

Укупна вредност производње је $12.000 + 6.000 = 18.000$

Материјална структура друштвеног производа је: средства за производњу 12.000, а средства за потрошњу 6.000; процентуално средства за производњу су 66,70 одсто, а средства за потрошњу 33,30 одсто. Вредносно исказано то значи да друштвени производ чини 12.000 пренесене вредности, 3.000 плаћени рад и 3.000 вишак вредности. Пошто се ради о простој репродукцији, понуда и потражња се поклапају, што показују следеће релације: могућност куповине средстава за производњу износи 12.000 C, што одговара износу произведених средстава за производњу; исто тако, могућност куповине средстава за потрошњу ($3.000\text{ V} + 3.000\text{ M}$) одговара износу произведених средстава за потрошњу.

Одељак I (средства за производњу) састоји се од средстава рада и предмета рада. Ако је тај однос 40:60, производња у првом одељку износи:

$$\text{I-a } 3.200\text{ C} + 800\text{ V} + 800\text{ M} = 4.800$$

$$\text{I-b } 4.800\text{ C} + 1.200\text{ V} + 1.200\text{ M} = 7.200$$

Вредност производње у првом одељку износи 12.000.

Производња средстава за потрошњу (II одељак), у глобалу, може да се подели на две групе, и то на средства за потрошњу, која су нужна, и на средства за потрошњу која припадају групи луксузних средстава за потрошњу. Под претпоставком да је однос између њих 70:30, производња средстава за потрошњу (II одељак) изгледа овако:

$$\text{II-a } 2.800\text{ C} + 700\text{ V} + 700\text{ M} = 4.200$$

$$\text{II-b } 1.200\text{ C} + 300\text{ V} + 300\text{ M} = 1.800$$

Вредност производње у другом одељку износи 6.000.

Након тако рашчлањене репродукције, њена структура је следећа:

$$\text{I-a } 1.280\text{ C-1} + 1.920\text{ C-2} + 800\text{ V} + 320\text{ M-1} + 480\text{ M-2} = 4.800$$

$$\text{I-b } 1.920\text{ C-1} + 2.800\text{ C-2} + 1.200\text{ V} + 480\text{ M-1} + 720\text{ M-2} = 7.200$$

$$\text{II-a } 1.120\text{ C-1} + 1.680\text{ C-2} + 700\text{ V} + 280\text{ M-1} + 420\text{ M-2} = 4.200$$

$$\text{II-b } 480\text{ C-1} + 7.200\text{ C-2} + 300\text{ V} + 120\text{ M-1} + 180\text{ M-2} = 1.800$$

$$4.800\text{ C-1} + 7.200\text{ C-2} + 3.000\text{ V} + 1200\text{ M-1} + 1800\text{ M-2} = 18.000$$

$$12.000\text{ C} + 3.000\text{ V} + 3.000\text{ M} = 18.000$$

У горњој структури рашчлањене репродукције средства рада износе 4.800 (26,6 одсто), предмети рада 7.200 (40 одсто), нужна средства за потрошњу 4.200 (23,2 одсто) и средства за луксузну потрошњу 1.800 (10 одсто). Та вредносна структура се дели на надокнаду средстава рада и предмета рада (C-1 и C-2), на износ који радници троше на куповину нужних средстава за живот (V) и на део који капиталисти троше делом за куповину нужних средстава за живот, а делом за куповину луксузних

средстава.⁵ На основу насталих промена у друштвено-економским односима и основне поставке друштвене репродукције, даље се разрађује на следећи начин:

$$\text{I одељак } 8.000 \text{ PV} + 4.000 \text{ NV} = 12.000$$

$$\text{II одељак } 3.000 \text{ PV} + 3.000 \text{ NV} = 6.000$$

$$11.000 \text{ PV} + 7.000 \text{ NV} = 18.000$$

(PV = пренета вредност, а NV = новостворена вредност).

У основи савремене репродукције јесте проширена репродукција, па се због тога износ производних средстава у првом одељку (12.000) не троши у целини, тако да су та средства већа од потрошних средстава за производњу у првом и другом одељку (која износе 11.000). У том случају износ акумулације за наредну годину износи 3.000, као фонд потрошње. На основу таквих односа настаје следећа шема друштвене репродукције:

$$\text{I } 8.000 \text{ SR за произв.} + 3.000 \text{ SR потрош.} + 1.000 \text{ M} = 12.000$$

$$\text{II } 3.000 \text{ SR за произв.} + 2.700 \text{ SR потрош.} + 300 \text{ M} = 6.000$$

$$11.000 \text{ SR за произв.} + 5.700 \text{ SR потрош.} + 1.300 \text{ M} = 18.000 \text{ DP}$$

Из тога произилази да су произвођачи, да би остварили друштвени производ 18.000, потрошили 11.000 средстава за производњу, па годишњи производ у односу на претходни период износи 1.300. Вишак производње у првом одељку износи 1.000, што показује да су за толико више произведена средства за производњу него што су потрошена. То значи да се и у наредном периоду може ићи у проширену производњу, а 300 M из другог одељка чини границу до које може порастати животни стандард радника.

Акумулација се може расподелити за проширење средстава првог и другог одељка друштвене репродукције. Ако је тај однос 4:1, шема репродукције је следећа:

$$\text{I } 8.000 \text{ MR} + 800 \text{ A} + 3.200 \text{ FP} = 12.000$$

$$\text{II } 3.000 \text{ MR} + 200 \text{ A} + 2.800 \text{ FP} = 6.000$$

$$11.000 \text{ MR} + 1.000 \text{ A} + 6.000 \text{ FP} = 18.000 \text{ DP}$$

(MR = минули рад, A = акумулација, FP = финална потрошња, и DP = друштвени производ.)

На основу наведеног примера намеће се закључак да су одређена средства за набавку средстава за производњу у износу од 11.000 MR + 1.000 за акумулацију еквивалентна средствима за производњу из првог одељка, а одређена средства за производњу од 6.000 FP производним средствима за потрошњу у другом одељку.⁶

⁵ Постоје бројни примери анализе процеса друштвене репродукције, при чему може брже расти производња I одељка у односу на II, или може брже да расте II одељак, да се форсира раст производње оба одељка итд. Међутим, основне шеме дају јасну слику значаја токова друштвене репродукције и односа који у њој владају, па сматрамо да није потребна детаљнија разрада тих шема друштвене репродукције.

⁶ Исто тако, 3.200 финалне потрошње из I одељка еквивалентно је 3.000 минулог рада из II одељка и 200 акумулације из истог одељка, што показује да је размена изведена у целини.

Нема сумње, друштвена репродукција ће даље моћи да се одвија у проширеним размерама, и може имати следећи однос:

I 8.800 SR за производњу + 3.200 SR за потрошњу

II 3.200 SR за производњу + 2.800 SR за потрошњу

12.000 SR за производњу + 6.000 SR за потрошњу.

Ако се претпостави да ће производ првог одељка порасти за одређени проценат (колико је повећање ангажованих средстава), као и производ другог одељка за одређени проценат колико и стопа акумулације у другом одељку, у наредном периоду пронаћиће се односи у проширеној друштвеној репродукцији. На основу тих односа може се прорачунавати друштвена репродукција у наредном периоду.

При анализи проширене репродукције, као и одређених односа у њој, веома је важно да се сагледа место потрошње за потребе одбране. Ти издаци су последњих година знатно повећани и захватају око 7–8 одсто светског друштвеног производа. Такво оптерећење друштвеног производа директно утиче на сам процес остваривања друштвене репродукције, и то у оба њена одељка.

Да би се обавила друштвена производња потребна су средства за производњу и средства за потрошњу, па се она зато дели на први и други одељак. Међутим, поставља се питање какав утицај на друштвену репродукцију имају издвајања за одбрану, и то у условима када војна производња има све већи значај у привреди земље и велики део радно способног становништва ради баш у војном комплексу производње. Управо зато се и намеће питање какав третман имају производња и потрошња за војне потребе у оквиру друштвене репродукције. Производња за војне потребе није услов за egzистенцију људи већ у одређеним историјским условима служи само за војне потребе и тесно је повезана с појавом и постојањем класног друштва. Такође, део укупног друштвеног рада који се у једној заједници у неком периоду издваја за војне потребе (за изградњу војних капацитета и стварање материјалне базе за развој војске) не служи за побољшање, односно за стварање материјалних услова за живот. Део друштвеног рада који се троши за потребе одбране није синоним за материјалну производњу средстава за живот, односно за тај уложени рад. Иако у одређеној фази обавља материјалну производњу, не утиче на повећање фонда друштвеног богатства, тј. не доприноси побољшању благостања друштва (у његовој материјалној сфери) као крајњем циљу привредног развоја земље. Производан је само рад који се опредмећује у неко добро које служи за задовољавање људских потреба. Сваки други рад је непроизводан. Однос између производног и непроизводног рада је управо пропорционалан, па су, уколико је већи фонд рада у материјалној сфери, веће и могућности за улагање ван материјалне сфере (у непривредне делатности).

У војној производњи и потрошњи ангажовани су бројни извршиоци, али оне не повећавају фонд потрошних добара за задовољавање људских потреба, па се не могу класификовати у производну сферу. Отуда се

поставља питање где је место производњи и потрошњи за потребе одбране у друштвеној репродукцији, поготову због тога што производња и потрошња за војне потребе из године у годину добијају све веће размере.⁷ Иако у војноекономској мисли нема много написаних радова о том проблему, очигледне су неке релације између производње и потрошње за потребе одбране и самог комплекса друштвене репродукције. Војна производња и трансфер војне технике и технологије постали су у капиталистичким земљама, са развијеним мултинационалним компанијама, доминантна ставка у укупним трговинским билансима. Део земаља оживљавање националне привреде и решавање незапослености види у развоју војноиндустријског комплекса.

Третирање војне производње у репродукцији савременог друштва сасвим је другачије него у идеолошком социјализму, где су наглашени односи производње за задовољавање потреба друштва, а не профит. О месту потрошње за одбрану имали су различита мишљења домаћи и страни аутори. На пример, при изучавању проблема структуре друштвеног производа Кронрод је дошао до следећих закључака:⁸

а) производња за војне потребе може да се уврсти у други одељак друштвене репродукције, и то као посебни пододељак;

б) да се војна производња и потрошња у репродукцији манифестују као производња средстава за луксузну потрошњу у оквиру другог одељка друштвене репродукције.

Према том схватању, структура друштвене репродукције је приказана на шеми 1.

Ако се та класификација детаљно анализира, очито је да сви њени аспекти нису до краја научно фундирани. Можда је највећи аргуменат за њено оспоравање немогућност изједначавања производње за војне потребе са производњом производа који служе за луксузну потрошњу.

На став да производња за војне потребе представља посебан пододељак другог одељка друштвене репродукције проф. др Жарко Крупеж даје следеће две примедбе:⁹

– прво, немогуће је било какво изједначавање производње за војне потребе са производњом производа за луксузну потрошњу, јер је циљ прогреса у друштву стварање што већих могућности и што бољих услова за потрошњу (па и луксузну);

друго, закључак да је производња за војне потребе посебан пододељак другог одељка производње произилази из погрешног става о производном и непроизводном раду и давању раду за војне потребе карактера производног рада.

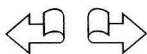
Одговор на питање где је место војној производњи и потрошњи у нашој проширеној друштвеној репродукцији може се добити само након

⁷ Проблем је још сложенији пошто производња за војне сврхе не може да се смести ни у производњу средстава за производњу, ни у производњу средстава за потрошњу.

⁸ Кронрод, *Друштвени производ и његова структура у социјализму*, Москва, 1968, стр. 172–173 (на руском).

⁹ Др Жарко Крупеж, *Економика ОНО, ВИЗ*, Београд, 1984, стр. 86.

ДРУШТВЕНА РЕПРОДУКЦИЈА

I ОДЕЉАК

ПРОИЗВОДЊА
СРЕДСТАВА РАДА

ПРОИЗВОДЊА
ПРЕДМЕТА РАДА

II ОДЕЉАК

ПРОИЗВОДЊА НУЖНИХ
СРЕДСТАВА ЗА ПОТРОШЊУ

ПРОИЗВОДЊА ЛУКСУЗНИХ
СРЕДСТАВА ЗА ПОТРОШЊУ

ПРОИЗВОДЊА СРЕДСТАВА
ЗА ВОЈНЕ ПОТРЕБЕ

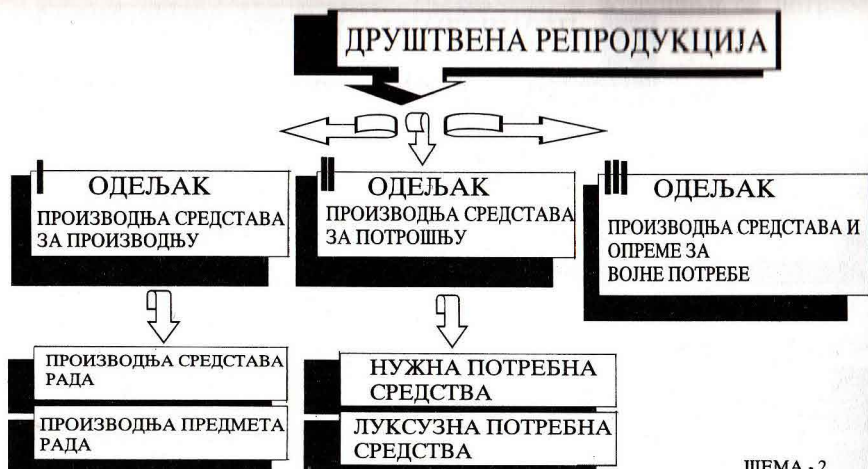
ШЕМА - 1

свеобухватне и детаљне научне анализе, за коју је неопходан дугорочан интердисциплинаран прилаз. Заправо, војна производња се не може сврстати у сферу материјалне производње, јер има специфичне производне субјекте и одређене потрошаче, односно њена потрошња није у функцији производње. Све то упућује на закључак да се производња и потрошња за потребе одбране никако не могу сврстати ни у први ни у други одељак друштвене репродукције, већ у посебан одељак друштвене производње.

Део друштвене производње за потребе одбране учествује у производњи, али се не појављује у финалном производу. Током реализације троши део друштвеног производа првог и другог одељка. Одбрана и друштвена репродукција су у дијалектичкој међузависности. У расподели националног дохотка величина војних издатака одражава се на смањење учешћа средстава за акумулацију и личну потрошњу, па они директно утичу на раст друштвене производње у наредном периоду.¹⁰ На основу тога, произилази да војна производња треба да се третира као део друштвене репродукције, при чему се морају узимати у обзир све специфичности производње и потрошње за потребе одбране, па друштвена репродукција може шематски да се прикаже као на шеми 2.¹¹

¹⁰ Смањивањем средстава акумулације смањују се сразмерно и средства за инвестиције, што се рефлектује на привремени развој у целини.

¹¹ Између производње за ратне потребе (трећи одељак) и одељка друштвене производње (I и II) постоји објективна повезаност и условљеност. Опширније: Мр Жарко Крупеж, *Утицај ратне производње на друштвену репродукцију*, „Војноекономски преглед“, бр. 11/1972, стр. 911–916.

ШЕМА - 2

С обзиром на то да производња за одбрану има посебан карактер и да не учествује у процесу производње ни у облику средстава за производњу, ни у облику средстава за личну потрошњу, ратну производњу треба разматрати и третирати као посебан (III) одељак. Шему друштвене репродукције са три одељка разматрају и неки страни аутори. Тако, М. И. Туган – Барановски, приказивањем репродукције капитала у истим размерама, разрађује три одељка друштвене репродукције: I одељак – производња средстава за производњу, II одељак – производња средстава за потрошњу радника, и III одељак – производња средстава за потрошњу капиталиста.¹²

Производња за одбрану не исказује свој производ у укупном друштвеном производу у првом и другом одељку, али се јавља у размени и потрошњи у износима који су утврђени сталним документима, као што је друштвени план развоја земље у целини. Издавања из националног дохотка за потребе одбране у нашој земљи нису тако велика и не оптерећују знатно привреду наше земље, мада се ради о великом делу националног дохотка, који се одражава на одвијање друштвене репродукције. Таква међузависност произилази из бројних специфичности нашег одбрамбеног система, који сам себи није циљ, већ је у функцији стваралаца потребних услова за мирно и неометано одвијање друштвене репродукције. С друге стране, ефикасност одбране се обезбеђује свеукупним развојем целокупног друштва, и у материјалној сфери и у друштвеним делатностима.¹³ У друштвеној репродукцији за производњу

¹² М. И. Туган – Барановски, *Периодичне индустријске кризе, историја економских криза, општа теорија криза* (глава IV: „Решење проблема тржишта“). Наведено према: Радмила Стојановић, *Привредни циклуси у грађанској економској теорији*, „Нолит“, Београд, 1958, стр. 42–55.

¹³ Зато издавања за потребе одбране имају посебан друштвени значај и у основи служе за одбрану и заштиту нашег друштва. Она су увек одређена потребама друштвене заједнице за одбраном и заштитом и економском моћи привреде на одређеном степену развијености производних снага.

средстава за потребе одбране потребни су посебна организација производње, специјална средства и опрема, с унапред одређеним квантитетом и квалитетом. Пошто је познат корисник, у том делу репродукције ограничава се деловање тржишних законитости.

Наша нова концепција одбране требало би да омогући укључивање све већег броја привредних субјеката за производњу за потребе одбране. Морају се активније укључити у војну производњу: метална, аутомобилска, текстилна и прехранбена индустрија, грађевинарство, земљорадња итд. Њихов задатак је производња за потребе одбране и снабдевање Војске Југославије, при чему остварују и сопствене интересе.

Издаци за војне потребе могу да имају велики значај у непрекидном одвијању друштвене репродукције, поготову у условима спровођења реконструкције монетарног система и економског опоравка земље. Производња за војне потребе све је значајнија ставка у међународној размени рада, па извоз и увоз војне опреме и наоружања имају све значајније место у платно-билансним позицијама многих земаља у свету. Издвајања за одбрану нису само потрошног карактера, већ се њима остварују директни или индиректни ефекти у изградњи и осавремењивању инфраструктуре у земљи, и то изградњом и одржавањем инфраструктуре и финансирањем или учешћем у њеном финансирању.

У пракси се показало да су производња и потрошња у војне сврхе увек зависиле од војно-политичке ситуације, која је интензивнија или смиреннија у одређеним периодима, а нарочито ескалира у ратним условима. Тако су, на пример, у Првом светском рату расходи износили више од 200 милијарди долара. Тих година привреде зараћених страна претежно су радиле за војне потребе, те су произвеле: 27.606.000 пушака, 850.000 митраљеза, 225.000 пушкомитраљеза, 151.000 топова, 18.000 тенкова, 181.000 авиона, 340.000 аутомобила, 1.051.000 артиљеријских и 47.000.000 пушчаних метака.¹⁴ Немачка је у том рату потрошила 22 одсто, Велика Британија 32 одсто, Италија 26 одсто, САД девет одсто, Француска 30 одсто, а тадашња Србија 50 одсто свог националног богатства. Војни издаци САД од 1942. до 1945. године износили су око 300 милијарди долара. Издаци Енглеске за период од 1939. до 1944. године достигли су суму од 14 милијарди фунти стерлинга или 56 милијарди долара.¹⁵

Током Другог светског рата земље су још више економски исцрпљиване, с много тежим последицама. Војни трошкови су били огромни. Процењено је да су директни трошкови износили око 1.000 милијарди долара, а индиректни трошкови око 4.000 милијарди долара. Губици у Другом светском рату такође су били огромни: Немачка је изгубила

¹⁴ Љубомир Петровић, *Међународно разоружавање*, „Србоштампа“, Београд, 1967.

¹⁵ Општа сума војних издатака свих учесника у Другом светском рату процењује се на више од 1.000 милијарди долара (Е. Варга, *Промене у економици капитализма услед Другог светског рата*, „Култура“, Београд, 1960, стр. 5).

око 60 одсто свог националног богатства, Велика Британија 30 одсто, СССР 40 одсто, Југославија 50 одсто итд.¹⁶

И поред тога што су Први и Други светски рат изазвали катастрофалне последице, које су оставиле неизбрисиве трагове на економски развој земаља учесница, трка у наоружавању је све изразитија, а није смањен ни интензитет војне потрошње. Сада војни издаци добијају све већу размену и износе више од седам одсто вредности светског друштвеног производа, па озбиљно угрожавају масу средстава потребну за производно инвестирање за побољшање благостања земаља, што је крајњи циљ привредног развоја сваке земље. Тренутна међународна војна и политичка ситуација указује на чињеницу да ће се војни издаци у свету из дана у дан повећавати, посебно у нашој земљи, која је у фази велике трансформације (политичке, економске и војне).

Издвајања за одбрану, дакле, знатно утичу на токове друштвене репродукције, но, она су неизбежна и неминовна. Та издвајања ће, у крајњем, позитивно утицати на токове друштвене репродукције ако је њихова величина оптимална, а негативно ако су нереална (превисока или прениска). Тренутна међународна ситуација, као и стање у нашој земљи, показују да је издвајање за потребе одбране нужно, како сада, тако и у будућности.

С обзиром на то да се Југославија налази у стању непосредне ратне опасности, које лако може да прерасте у ратно стање с неслућеним последицама, издвајања из националног дохотка за потребе одбране земље требало би да су све већа. Тако висока издвајања из националног дохотка за војне потребе, иако су нужна и неминовна, значајно би се одразила на токове друштвене репродукције у блиској и даљој будућности.

*

* *

Свако друштво мора организовати производњу, без обзира на своје уређење, облик организовања и друштвено-економске односе који преовладавају. Друштвена производња (репродукција) сталан је процес обнављања производње на друштвеном нивоу, односно услов за обнављање и развој сваког, па и нашег друштва.

Репродукција као појам означава поновну производњу, а може се посматрати с макроекономског и микроекономског аспекта. С макроекономског аспекта се третира на нивоу државне заједнице и обухвата производњу одређеног друштва у целини, а с микроекономског аспекта се третира као производња одређене производне јединице која производи одређена материјална добра. Са становишта квантитативних промена, постоји умањена (опадајућа), проста и проширена друштвена репродукција. Да би се обавила друштвена репродукција потребна су средства за производњу и средства за потрошњу, па се само она дели на први и други одељак. Први одељак обухвата средства за производњу, а други средства за потрошњу.

¹⁶ Mah Lauter, *Die Finanzierung des Krieges*, Luzern, 1950.

О месту производње и потрошње за потребе одбране домаћи и страни аутори који су истраживали однос друштвене репродукције и одбране имали су различита мишљења. До одговора на питање где је место војној производњи и потрошњи у нашој друштвеној репродукцији може се доћи само након свеобухватне и детаљне научне анализе, која захтева дугорочан интердисциплинаран прилаз. Та производња се не може свести на сферу материјалне производње, јер има специфичне производне субјекте и одређене потрошаче, односно нема производни карактер, тј. не учествује у процесу производње ни у облику средстава за производњу, ни у облику средстава за личну потрошњу. Отуда се производња и потрошња за потребе одбране никако не могу сврстати у први или други одељак, већ их треба разматрати као посебан (III) одељак друштвене репродукције. Дакле, војна производња се мора третирати као део друштвене репродукције, при чему треба узимати у обзир све њене специфичности.